

KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETI MŰHELYKONFERENCIA (1800–1867)

Dobszay Tamás

„A FALU JEGYZŐJE”

*Az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek kérdése
a rendiség utolsó évtizedeiben*

Az alsófokú igazgatás kapcsán már az is kérdéses, hogy egyáltalán kit-mit is tekintünk e vonatkozásban az illetékes szervnek. Politikai értelemben ugyanis a végrehajtó hatalom alsó fokon a megyék kezében volt, amelyek közgyűlései statutummal intézkedtek mind saját kezdeményezéseik, mind a felsőbb, uralkodói akarat érvényesítéséről. Ezek tényleges végrehajtása a járások szolgabíráira és esküdtjeire, tehát ismét csak megyei közegekre maradt. Ám ez a megyénként két-három tucat embert kitevő járási tisztviselői kar nem lett volna képes az igazgatást a községek részvétele nélkül elvégezni, főként olyan megyékben, ahol akár a háromszázat is meghaladta a települések száma. A gyakorlatban tehát az alsófokú igazgatást az ország túlnyomó részét kitevő megyék területén a megyék járási szolgabírái a községek közreműködésével végezték, noha azok közjogi státusa kétségbe vonható volt.

A községek helyzetének bizonytalanságát jelzi, hogy a kor rendezési kísérletei alkalmával a kortársak azt sem tudták: a települések nagy többségét kitevő jobbágyközségek szabályozása egyáltalán melyik ügyterülethez tartozik. 1767-ben Mária Terézia az Urbáriumban szabályozta szervezetüket, 1792–93-ban a rendek szintén a földesúr és jobbágy viszonyáról szóló úrbéri operátumba illesztették, ugyanakkor bizonyos kérdéseket, így a községi pénzkezelést a közjogi munkálatba akarták felvenni. 1828-ban felmerült, hogy az adóügyi kérdések között lenne a helye, ám 1836-ban végül ismét a földesúr–jobbágy kapcsolatot taglaló javaslatok között foglalkoztak vele. Többnyire tehát az úrbéri viszonyok keretében tárgyalták a kérdést, ám ebben sem kell átgondolt koncepciót, olyan, a községek jogi helyzetéről alkotott véleményt látnunk, amely az úrbéri magánviszonyokba tartozónak vélte volna. Inkább valamiféle hagyományról van szó: mivel annak idején az uralkodónak az Urbáriumban intézkedett róla, a kevés önálló kezdeményezést mutató rendek annak szerkezetéhez igazodva vették fel maguk is hasonló tárgyú munkálatukba. Mária Teréziának azonban szintén nem volt célja a községek szabályozása; a rendelet első tervezeteiben nem is szerepelt a kérdés, csak a parasztmozgalmak hatására és főként az azokra válaszoló földesúri törekvésekkel szemben, a községek minimális önállóságának megvédése érdekében esett szó róla.¹

¹ A magyarországi úrbérendezés története Mária Terézia korában. I. Kiad. Szabó Dezső Bp. 1933. (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris) 48–58., 61–62., 185., 196., 215.

A jobbágyok feletti földesúri magánhatalom következtében az uraságnak ugyanis komoly befolyása volt a község működésére. Ő állította a jelölteket a bíróválasztásra, ellenőrizte és jóváhagyta a tisztújítást, voltak bizonyos személyrendészeti jogosítványai, továbbá befolyt az adó személyenkénti kivetésébe (a beszédésébe és kezelésébe nem), árvaszéki felügyeletet gyakorolt, nem történhetett nélküle a községi költségvetés, számadás, kölcsönügylet, s a közhasznvételek kezelése, kibéreltetése sem.² Az alsófokú igazgatás tényezői közé tehát a szolgabíró és a község mellé a földesurat is oda kell helyeznünk, aki a községet földesúri hatalma gyakorlására is használni kívánta.

Gyakorlatban pl. az adóztatás úgy történt, hogy a megye a rá jutó hadiadó-mennyiséget a szolgabírák adatai és a ritkán megejtett összeírások alapján elosztotta a községek között, az egyes adózókra eső kivetést pedig a megyei közegek a község (a bíró és más előljárók megkérdezésével, kisebb helyeken a gazdák vagy a teljes lakosság bevonásával) a földesúr vagy küldöttje jelenlétében és befolyásával végezték el. A hadiadót a megye háziadójával és a községi hozzájárulással többnyire együttesen a bíró szedte be és kezelte, a kötelezettségeket mindig az aktuális irányban, pl. a megyei adószedő felé teljesítve. A rendeletek közül csak a legfontosabbakat juttatták el minden községhez, a kisebb intézkedéseket kurrentálták: a szolgabíró eljuttatta egy meghatározott község előljáróihoz, akiknek köteleességük volt, hogy a község (kurrens) könyvébe bekerüljön, a község tudomást szerezzen róla, a rendelet iratát pedig a meghatározott rend szerinti, következő községbe továbbítsa. Az alsófokú igazgatás legfőbb problémája a fent jelzett helyzet volt: három szembenálló tényező törekvéseinek ütközőpontján elhelyezkedve, az uradalom, az államhatalom és a lakosok érdekei között őrlődve, feladatait csak részlegesen és alacsony hatékonysággal láthatta el.

De az alsó fokú igazgatás személyi feltételei sem voltak kedvezőek. A parasztságból, a telkes gazdák soraiból évente választott bíró a 18. század második felétől egyre kevésbé felelhetett meg a korszerűsödő adminisztráció feladatainak. Az uraság, a község és a közhatalom közötti érdekütközés, a bíró többszörös igazodási kényszerhelyzete mellett az igazgatásra háruló új típusú elvárások is nehezen megoldható feladat elé állították a községeket. E téren legalább három probléma gátolta a hatékony működést. Egyrészt agrártevékenységgel állandóan elfoglalt gazdaembereknek kellett volna részt venniük abban a növekvő és mind folyamatosabbá váló igazgatási tevékenységében, amelyre a felvilágosult abszolutizmus és az annak hagyományait követő aktivista, beavatkozó állam kívánta őket ösztökélni. Másrészt a 18. század dereka óta a kor-

² Az úri hatalomról és törekvésekről általában: *Szabó István*: A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban. In: *Uő*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. 287–294. *Csizmadia Andor*: A községi igazgatás önállósulása. In: *Állam és igazgatás*, 19. évf. (1969) 4. 312–314., 317., *Csizmadia Andor*: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp. 1976. 57–58., *Horváth Zoltán*: A községi önkormányzat és a parasztság. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. II. Szerk. Szabó István. Bp. 1965. 565–572., *Alsó László*: A község jogállása. In: *Fejezetek a közjog és közigazgatási jog köréből*: Némethy Károly születésének 70. évfordulójára és a „Magyar Közigazgatás” félszázada fennállása alkalmából. Szerk. Mártonffy Károly. Bp. 1932.

mányzat növelte az írásbeli ügyintézés mennyiségét, emelte az írásbeliség szintjét, s az ebből eredő követelményeket a nagyrészt írástudatlan parasztemberekből álló előjáróság nem tudta teljesíteni. Továbbá egy évente változó apparátusnak kellett volna a megemelt igényeknek megfelelnie. A helyzeten az sem segített, hogy a bírák mellett esküdtek álltak, akik olykor korábbi bírásokból kerültek ki, s általában hosszabb ideig szolgáltak, viszont ők is gazdaemberek voltak, s valamelyes segítséget nagyobb számuk révén inkább csak a mezővárosokban nyújthattak.

E körülmények az igazgatás folyamatában jelentősen felértékeltek a jegyző szerepét. A többnyire analfabéta parasztbíró mellé az írásbeli teendők elvégzésére kezdtek a községek alkalomszerűen, majd folyamatosan jegyzőt fogadni, aki ugyan pusztán a község alkalmazottjának, „cselédjének” minősült, de posztja az adminisztráció kulcspozíciójává vált. A község vagy az előjárók választották ki, meghatározott, többnyire hosszabb időre, gyakran munkaképessége hosszágig, s eredetileg a község is bocsáthatta el. Fizetéséről is a község gondoskodott, bár ebben olykor az uraság is részt vett, pl. legelőjárandság juttatásával. A jegyző tisztsége a 18. században, állami ösztökélésre lesz tömeges, bár nem általános. A nótárius vezette a jegyzőkönyveket a községi határozatokról, szerződésekről, ítéletekről, adósságokról, de a megyei és kormányzati rendeletekről is. Számon tartotta kötelezettségeket és teljesítésüket, bírói, urasági és szolgabírói ellenőrzés mellett elkészítette a költségvetést, az állami és helyi adók kivetést és a községi jövedelmek, haszonvételek számadásait. Ő írta a község és az egyes lakosok folyamodványait, s az úriszék elé terjesztendő ügyekben felvette és rögzítette a tényállást stb.³

Mint hogy az írásbeli teendők, iratok és a község levelezése körül sokat dolgozott, ha másképpen nem, gyakorlatban valamelyest beletanult az igazgatási munkába, ismerte a községeket érintő joganyag legalább egy részét. Míg a saját gazdaságuk által is lekötött bírák — a helyi szokások, megyei szabályok, érdekkülönbségek, urasági és állami elvárások sűrűjében — már nem mindig tudták átlátni a helyzetet, addig a jegyzők biztosabban mozogtak munkakörükben. A bíró tőlük kérdezte határozat előtt a figyelembe veendő szabályokat. Ők referálták az ügyeket az előjáróknak, rájuk maradt a döntések formába öntése is. A községnek másokkal, a megyével, urasággal folytatott vitái során a bíró sokszor az őtálta tanácsolt, az ő tudásán alapult érvekkel élt. Bár mint a község szolgálója, nem tartozott az előjárók közé, minden ügyről tudomása, s így azokra gyakran az esküdteknél is nagyobb befolyása volt. Különösen megnőtt a szerepe, amióta az államhatalom mind több írásbeli teendőt rótt a községekre. A jegyzői állás formális szerepén túlmenő jelentőséget kapott mind a községi belső, mind az államigazgatási ügyekben. 1833-ban, amikor a diétán a községi

³ Benda Kálmán az úrbéri punctumokra adott válaszok alapján úgy számolta, hogy a községi előjárók 12–15%-a tudott írni. *Benda Kálmán: A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon.* In: *Úó: Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből.* Bp. 1978. A jegyzőkre általában *Barta László: A községjegyzői intézmény története I–III.* Bp. 1882., *Alsó László: A községjegyző jogállása.* Klny. Magyar Közigazgatás 1925. évi 31–38. sz. Bp. 1925., *Horváth Z.: A községi i. m. 567–568.*

igazgatást rendezték, Pázmándy Dénes komáromi követ így nyilatkozott róla: „a nótáriust értékesebbnek tartja a bírónál, mert annak tökéletesedése is nagyobb, emez pedig visszamegyen az ekeszarvához. A nótárius könnyen kipótolja a bírói kötelességeket, de nem viszont.”⁴

A jegyzők alkalmazása azonban nem tudott gyökeresen segíteni az igazgatás állapotain. Ennek egyik oka, hogy a nótárius feletti ellenőrzés csakhamar ugyanolyan érdekütközési ponttá vált a község körüli tényezők között, mint a bíró esetében. A parasztság természetesen a maga érdekének segítségét várta az általa fizetett jegyzőtől, akár az urasággal, akár a vármegye uraival szemben. A község jóindulatától függő, ahhoz lojális, a jogszabályokat ismerő jegyző valóban a község támasza lehetett a földesúri túlkapásokkal szemben, írhatta panaszos leveleiket, folyamodványaikat, azaz vezethette a község önvédelmét az úrbéri viszonyban. Am épp emiatt a földesurak is igyekeztek a jegyző személyére is kiterjeszteni befolyásukat. Mint Felsőbüki Nagy Pál fogalmazta 1833-ban: „ha fogas ember a Nótárius és az úrnak kicsapongásait [túlkapásait] gátolja, ez teljes erővel igyekeznék elmozdításán.”⁵ De nemcsak a falu öntevékeny önvédelmének akadályozása volt ennek a célja, hanem az is, hogy az úrbéri szolgáltatások teljesítésének szervezésében, olykor kikényszerítésében az uradalom rá is támaszkodhasson. S minthogy a földesurak olykor szinte uradalmi szervként tekintettek a községre, a bíró választása mellett a jegyzőfogadás felett is igyekeztek ellenőrzést szerezni. A jegyzői állás ingatag helyzete miatt további ütközés forrása lett a földesúr és a község között.

A jegyzői intézmény meghonosítása a közigazgatás hatékonyságán sem tudott érdemlegesen javítani, hiszen a *falvi* jegyzőjére az *állami* feladatok ellátásában csak bizonyos mértékig lehetett számítani. A község és a nótárius szerződésének magánjellege miatt ugyanis a falvak elbocsáthatták, hivataluktól megfoszthatták a népszerűtlenebb állami rendelkezésekhez magukat szorosán tartó jegyzőket.⁶ Ennél is lényegesebb, hogy a falvak jelentős része ráadásul még 1832-ben sem tudott olyan anyagi erőt felmutatni, hogy legalább más helységekkel összefogva ú. n. körjegyzőt tartson.⁷ Miként a község egésze, úgy a jegyző is öröklődött a falusi lakosok, a földesúr és a vármegye elvárásai, törekvései között. S mindez az ő esetében állandó egzisztenciális fenyegetettséget is jelentett, ami nem segítette elő a jegyzők nyugodt, szakszerű munkáját.

Sokat elárulnak az alsó fokú igazgatás állapotairól a jegyzői intézmény szabályozási kísérletei. Az 1767-es Urbéri Rendelet úgy intézkedett, hogy a jegyzőt a község szabadon, azaz a földesúr befolyása nélkül fogadja fel és bocsátja el.⁸ Amikor II. József nekigyürkőzött a közigazgatás reformjának, és a kormány szervektől véleményt kért, a magyar kancellária Elaborátuma

⁴ Pázmándy beszéde: Felséges Első Ferenc[től]... Pozsony szabad kir. városába 1832-ik esztendő karácson havának 16. napjára rendeltetett Magyar Ország gyűlésének Jegyző Könyve. I.–XIV. Pozsony 1832–1836. (A továbbiakban: Ogy. Jkv. 1832–36.) IV. 220.

⁵ *Kossuth Lajos*: Országgyűlési Tudósítások. I. Bp. 1948. (Kossuth Lajos Összes Munkái I.) (A továbbiakban: KLÖM.) I. 356.

⁶ *Barta L.*: A községjegyzői i. m. III. 36–37., *Horváth Z.*: A községi i. m. 567.

⁷ A jegyzőfogadási képesség hiányára: Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 211.

⁸ Az Urbárium a jegyzőkről és esküdekről: IX. pont I. §.

1785-ben — megfelelő javadalmazásuk érdekében — a kisebb településeknek közös, *községi* körjegyző felfogadását ajánlotta.⁹ Az uralkodó azonban — bár tetszését nyilvánította a Kancellária községi javaslatairól — az állami feladatok végrehajtását mégis inkább az autonómiájától megfosztott megye újonnan létesítendő járási jegyzőségeire akarta bízni, tehát az alsófokú igazgatás államosítását kezdeményezte. Általános szabályozás híján az egyes kerületek intézkedhettek a fenti elvek alapján. Palóczy László 1833-ban így idézte fel a kialakuló gyakorlatot: „néhai II. József császár a vármegyék tisztjei között az esküdteket eltörülvének ezek helyett kerületi Notáriusokat állított föl, s ezek kezeik alatt több helységek voltak. Az ugyan hogy az esküdtek [...] parancsolattal eltörültek, törvényeink ellen ejtett bánás módja volt, de megmutatta a tapasztalás, hogy maga az intézet jó fogantatás szült, mivel jobb lévén a fizetés, kerületi olytén jegyzőknek jelesebb tagok ajánlották föl magukat, s emiatt úgy a Helységek közdolgoaik, mint a legfőbb úri szolgálat jól és ugyancsak nyomósan vitettek elől.”¹⁰ A józsefi rendszer bukása azonban elsodorta a kerületek által szervezett körjegyzőségeket, helyreállítva a megyék régi szervezetét, így az esküdtek tisztét is.

A felvilágosult abszolutizmus maradandó eredményei között kell azonban emlitenünk elsősorban a jegyzőfogadás szorgalmazását, amelynek hatására terjedt a falujegyzők alkalmazása. Hajdu Lajos pl. Tolna megye egy járásában kimutatta, hogy míg 1785-ben a helységek többségében még nem alkalmaztak nótáriust, nem sokkal később már a járás a valamennyi településének volt jegyzője; igaz a megfelelő személyek hiánya miatt sok helyen alkalmatlan tisztségek viselésére.¹¹ Továbbá immár rendelet szabályozta a jegyzők feladatait. Kötelességükre tette a számadások és a hatóságoknak szóló jelentések elkészítését. Az ő feladatuk lett a lakossági „fogyások és szaporodások” „népesség könyvekbe” történő beírása. Nekik kellett vezetni a község jegyzőkönyveit, amelybe a rendeleteken kívül a helyi, főként peres ügyek is bekerültek. A szokásokhoz igazodva a rendelet elismeri a jegyzőnek a helyi érdekek képviselői segítő szerepét is, amikor kötelességei közé számlálja a könyörgő levelek megírását, a tollforgatását akár a község egésze, akár egyes lakosok ügyeiben.¹²

A földesurak törekvését magánhatalmuk növelésére jelzi, hogy az 1792–1793-as regnikoláris bizottságok munkálataiban a rendek ki akarták terjeszteni az uraság megerősítési jogát az Urbárium szerint szabadon választandó jegyzők állítására.¹³ A javaslatból ugyan egyelőre nem lett törvény, ám a gyakorlatban a viszonyok a századforduló táján ténylegesen éppen így alakultak. A kormányzat törekvései ettől némileg eltértek, amennyiben védeni igyekeztek

⁹ Hajdu Lajos: II. József közigazgatási reformjai Magyarországon. Bp. 1982. 140–141.

¹⁰ Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 210–212.

¹¹ Hajdu Lajos: A községi szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól. Bp. 1983. 295–297.

¹² Szabó Miklós: Az erdélyi falujegyzői intézményről. In: Művelődéstörténeti tanulmányok 1. Szerk. Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor. Bukarest 1979. 186–187. *Csizmadia* A.: A községi igazgatás i. m. 318.

¹³ Operata excelsae deputationis in obiecto urbarii per articulum 67. anni 1791. ordinatae. Pozsony 1826. Art. VI. 4.§.

valamelyest a jegyzőt az uraság törekvéseivel szemben. Nincs szó azonban valamiféle felvilágosult népbarátságról, Erdélyben pl. a Falusi Notáriusok Szabályzata (1808), kifejezetten igyekezett a község és a jegyző közé is bizonyos társadalmi választóvonalat húzni, amennyiben tiltotta a parasztsággal való „cimborálást”, szorosabb társadalmi érintkezést.¹⁴

Új tendenciák az 1810-es évektől mutatkoztak: egyes dél-alföldi mezővárosok népének a pénzkezelés átláthatatlansága és korrupció gyanúja, valamint a zárt, ellenőrizetlen községi vezetés miatti mozgalmi részsikereket értek el. Kiharcolták az eddig élethossziglan hatalomban volt esküdtek, valamint a jegyzők évenkénti újraválasztását, illetve visszahívhatóságát. A változások a községi lakosság érdekei szempontjából előrelépést jelentettek, ám épp az igazgatás minősége szempontjából kedvezőtlen mellékhatásokkal jártak. A beleszólás igényével fellépő hagyományos népgyűlések gyakran adtak alkalmat az igazgatás részleteit nem értő lakosok és az előjárók ütközésére, ami a nyugodt és szakszerű munkát ellehetetleníthette. Egyes parasztmozgalmak esetében, a népharag nemcsak a korrupciós eljárást sodorta el, hanem a szakszerű igazgatás szervezetét is.¹⁵ Ezért pl. a zavargások után a szentesi jegyző, Boros Sámuel a mozgalmat követően kikötötte, hogy csak akkor vállalja a hivatalát, ha szabott, hosszabb időre szegődve, nem lesz kitéve az évenkénti tisztújítás kedélyhullámzásainak és agitációinak.¹⁶

A reformkor elejére a kortársakban tudatosodott a jegyzői állás háromirányú kiszolgáltatottsága és státusának ebből következő ingatagsága. Arad megye követe, Török Gábor 1833-ban rá is mutat: „mentől bizonytalanabb a jegyzők szolgálatja, annál inkább kényszerítetnek arra, hogy mindenfele hajlongván, néha a lakosok javát is akár a tisztviselő, akár a földesúr céljainak feláldozzák csak, hogy pártfogókat nyerjenek”. A liberális Bezerédj István általánosabban fogalmazta meg a községi vezetés helyzetének tarthatatlanságát: „ha többféle hatalomra bízzák az előjárók felett hozandó ítéletet[...], nem tartja célirányosnak, mivel ez zavart és ütközéseket szülne bajos következtetésekkel, más részről pedig a vétkesnek alkalmatosságot adna bujkálni a többféle hatalom között és egyiknél a másik elől menedéket keresni”. A kérdés csak az volt, a szemben álló hátról melyik érdeket kell preferálni a többi rovására a jegyzők felfogadása és elbocsátása tekintetében.

Az első reformországgyűlés vitáiban három vélemény kristályosodott ki, amelyek megfeleltethetők az összeütköző három érdeknek, de nem mindenben az általános politikai irányzatoknak. Egyes, főként reformer dunántúli megyék a község népének kedveztek volna, a jegyzőt a községi belkormányzat és érdekvédelem szervének tekintették. Kossuth így exponálja e véleményt: a jegyző „hivatala egész más tekintet érdemel [mint a bíróé], mivel az egyenesen csak a

¹⁴ Az 1808. évi Instrukcióra *Szabó M.*: Az erdélyi i. m. 190

¹⁵ *Sima László*: Szentés város története. Szentés 1914. 431–434., *Szeremlei Samu*: Hódmezővásárhely története III. Hódmezővásárhely 1900–1913. 440., 451., 454–455. *Dobszay Tamás*: Zavargások a mezővárosi tisztújításokon és a konzervatív kormány kísérlete a választások szabályozására. In: *Fejezetek az új- és jelenkori magyar művelődés köréből. Tanulmányok.* Szerk. Gergely Jenő. Bp. 2006. 49–54.

¹⁶ *Sima L.*: Szentés város i. m. 488.

helység szolgája”. Baranya megye ezzel kezdte a szabad jegyzőfogadás melletti felszólalások sorát: „a jegyzőkre nézve..., ha az illető Község azokat, mint a Redactio tartja, szabadon fogadhatják, akkor bárkinek a befolyása is felesleges. ... Kívánja tehát, hogy [felfogadásuk esetében] a következő szavak a’ Földes Urnak jóváhagyása’ mellett, kihagyassanak. Ezen jóváhagyás nyit némiképp utat a megtagadásra.”¹⁷ Somssich Miklós, Somogy liberális követe is a jegyző községi érdekvédelmi szerepét domborítja ki: „Küldői nem kívánván a parasztot örökös gyámság alatt tartani, a Notáriusnak szabad választását minden befolyás, vagy jóváhagyás nélkül a helységnek által engedik, javallja ezt azon környúlállás is, hogy a Notárius a helység javát tekintve az Uraság tisztje elleni controlériát viszi.”¹⁸ Fent már idézett felszólalásában Felsőbüki Nagy Pál is — a jegyző közigazgatási szerepének fontosságára utalva — a *földesúri* beleszólás visszaszorítására szólított fel. „Oly időket élünk, hol ezek [a jegyzők] befolyása napról napra nő. Azért ne legyen a földesúrnak jusa őt elmozdítani”, hanem a földesúr bejelentése alapján csak a megye, és csak meghallgatása után mozdíthassa el.¹⁹ E szónokok tehát a közhatalmi befolyás némi növelésével erősítenék a jegyző ingatag helyzetét, elsősorban a magánhatalom rovására és a községek javára. Ennek hátterében az a megfontolás is húzódhat, hogy várható volt a jegyzők tovább növekvő községi érdekvédelmi szerepe a törvénybe iktatni tervezett legelőelkülönítések és örökváltságok során.²⁰

A *földesúri befolyás* és magánhatalom védelmezői egyfelől az igazgatási érdekeknek az ingatag községi lakosokkal szembeni védelmére hivatkoztak, másfelől arra a tényre, hogy tervezetett úrbéri törvényekben biztosított félteleknyi legelőjárandóságrévén az uraság is hozzájárul a jegyző eltartásához. Utóbbit a jegyzőfogadásba és elbocsátásba történő földesúri jóváhagyás fenntartása mellett érvnek tekintették: „Ki valakinek beneficiumot ad, annak jusának kell lenni azt meg is választani, márpedig tudva van az előbbeniekből, hogy a Notáriusok a Földesurak által dotáltak”. Veszprém megye követei azonban nyíltan kifejezték a rendies, nemesi álláspont valóságos, a jogi érvek mögötti, nyersen földesúri hatalmi-politikai indítékát is: „A notárius morális characterétől is igen sok függ; példák vannak, hogy magok rendeltetése célja ellen [helyett] gyakran zavarokat tesznek” – utalnak a jegyzőknek a község érdekében folytatott küzdelmekben játszott kulcsszerepére. A megye ezért nemcsak a földesúr, hanem a megye, tehát általában mindenfajta felsőbbbség beleszólását növelné a község rovására, akárcsak Ugocsa, melynek követei szerint „tudniuk kell a megyéknek, minémű gondolkodású emberek azok, akik a Községek azaz a legszámosb emberek bizodalmaival felruháztatnak”.²¹

A harmadik, leginkább a Tisza-vidéki megyék egy része által vallott nézet „a községek bírait és jegyzőit cselédeknek nem tekintti, hanem főként policia,

¹⁷ Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 210.

¹⁸ Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 212.

¹⁹ Vö. a 6. jegyzettel.

²⁰ Szentes mezővárost Boros Sámuel jegyző képviselte a legelőelkülönítési és az örökváltsági tárgyalások és szerződés folyamatának minden lépésekor. *Barta László: A szentesi örökváltság. Szege* 1979. passim

²¹ Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 216.

katonatartás és adózás tekintetében valóságos *publikus szolgálattevőnek tartja*”. Bihar megye a községi jegyzők feladatává tenné újabb állami feladatok teljesítését is. Követe a vármegyék által minimumot akart a jegyzői fizetésekre meghatározottnál legalább a terhet vállalni tudó területek számára. Megmondja az *indítékot* is, amely különösen kitűnik ott, „hol a [megyei] tisztviselők kevés számát az alkalmas Notáriusok pótolják”.²² A jegyzőkkel kapcsolatos ilyen felhívások területi megoszlása egyben azt is mutatják, hogy sokszor milyen nagy szerepe volt a helyi feltételek által parancsolt megyei érdekek az utasítások tartalmának meghatározásában.

Ezzel azokhoz az indítványokhoz érkeztünk, amelyek az igazgatás javítása érdekében mind a földesúr, mind a község rovására a törvényhatóságok beleszólását növelnék. Szemben az előző véleménycsoporttal, ennek indítéka itt nem a községi lakossággal szembeni rendi szempontú és politikai természetű bizalmatlanság, hanem egyértelműen az igazgatási érdek. Kétségtelen, hogy ez nem a falusi önkormányzatnak kedvez, mégis a közhatalom erősítését eredményezné a magánhatalommal szemben. Nógrád a megyék által szervezett, míg Borsod fent említett véleménye a községek által felfogadott *körjegyzők* állítását szorgalmazta. Utóbbi szerint azért, hogy „a jegyzők jól dotáltatván ügyes emberekből választassanak... szükséges, hogy oly helységek melyek illetlenül jegyzőket nem tarthatnának, többen egyesítve tartsanak jegyzőt.” A személynek szerint ezt a törvényt nem zárja ki, tehát ez az egyes megyék dolga lenne.²³ Palóczy László viszont a törvényi szintű rendezés mellett érvelve tudatosan nyúlt vissza a felvilágosult abszolutizmus korábbi kezdeményezéséhez, és a törvényi rendezés szükségességéhez, hiszen az eddig is fennállt lehetőség dacára sem alakultak körjegyzőségek.

Mások az elbocsátás korlátozásával remélik a jegyzői státusz helyzetének javítását. A békési Novák Antal a jegyzőket is elsodró zavargások által érintett tiszántúli megyék véleményét tolmácsolja javasolva, hogy „sem az úr, sem a Község önkényének kitétetve ne maradjon, hogy őt hivatalától megfosztani ne lehessen, hacsak az ellene fennforgó vád bé nem bizonyíttatik, és kitétele törvény [azaz bírósági ítélet] útján el nem rendeltetik”. Ezt egyébként a községi önkormányzatiságot amúgy leginkább pártoló tolnai Bezerédj is támogatta.

Nagy Pál említett javaslatára a rendek a kerületi tanácskozás során a törvénytervezetbe illesztették, hogy a „jegyzők pedig egyedül törvényes bíróság ítélete által lesznek elmozdíthatók”.²⁴ Bár az urasággal szemben mondják ki, a javaslatba vett bírói ítélet (mint az elbocsátás feltétele), a jegyzőt, mint tisztviselőt nemcsak az úri, hanem mindenfajta önkény ellen védelmezi. Az ellen is, hogy a falu küldje el például felsőbb állami rendelkezések köteles végrehajtásában való részvétel miatt. Ez a községet és az uraságot is korlátozó intézkedés viszont az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek komoly javulását jelenthette

²² Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 211.

²³ Uo.

²⁴ Felséges Első Ferenc[től]... Pozsony szabad kir. városába 1832-ik esztendő karácson havának 16. napjára rendeltetett Magyar Ország gyűlésének Írásai. I–VII. Pozsony 1832–1836. I. 299.

volna. A reformer hangulat dacára tehát az országgyűlés alsótáblája a jegyzők alkalmazása tekintetében korlátozni kívánta a községek önállóságát.

A későbbi tárgyalások során azonban a jegyzők hivatalvesztésének bírói ítéletre utalása kikerült a törvényből. Volt, aki már korábban azzal érvelt ellene, hogy a lassú eljárás miatt a községek az ideiglenesen felfüggesztett jegyző mellett az új jegyző, s így több alkalmazott eltartására kötelezhetnének. A fő ok azonban az, hogy a kortársak egyelőre nem tudtak dönteni az ütköző érdekek valamelyikének preferálásában, így a fennálló, községeknek kedvezőtlen gyakorlatot rögzítették, némileg növelve a megyék ellenőrző szerepét. Az 1836:IX. törvénycikk szerint: „Jegyzőt pedig — ki jó erkölcséről és ügyességéről ösmeretes — a Földesúrnak jóváhagyása mellett az illető Község szabadon fogad, melly jóváhagyás megtagadása esetében a Megye Közönsége a fennforgó nehézségeket elintézi, és minden esetre arra fog figyelmeztetni, hogy a Községek Jegyzők nélkül ne maradjanak.” Kitételükről pedig így rendelkezett: „a Jegyzők pedig vétségükhöz képest, vagy más szükség úgy kívánván, a szerződési idő lefolyta előtt is, a Földesúr előre-tudtával a Községek által szolgálatjaikból elbocsájthatatnak.” A törvény tehát a földesúri jóváhagyást terjesztette ki a jegyzőfogadásra, de a megyének is köteletségévé tette a jegyzőfogadás elősegítését, a vitás ügyek rendezésében való közreműködést, a földesúr előzetes értesítésével azonban meghagyta a községeknek a nemrég, a 1810–1820-as évek fordulóján kiküzdött elbocsátási jogát is.

Utóbbi intézkedés miatt aztán a következő években tovább romlott a helyzet: a községek — jogaik fenntartása jelül és érdekében — olykor indok nélkül is érvényesítették elbocsátási lehetőségeiket. A következő, 1839–40-es országgyűlésen Győr vármegye követe, Takáts Sándor a jegyzők helyzetét következőképpen jellemezte: „a községek csak azért, hogy ezen jusukat [mármint a jegyző elbocsátását] gyakorlatba vehessék, sőt némelykor csupa indulatoskodásból is, a jegyzőket minden ok nélkül elkergetik. Azért küldői a földesúri befolyást továbbra is fenthagyni kívánják.” Temes megye szerint is „1836 esztendő olta... az oláhok tsakhogy ezen szabadságot létrehozassák, Jegyzőiket kitétek, s számtalan bajokat okoztak.”²⁵

Ezért aztán a rendek az igazgatás fennakadásainak elkerülése céljából ki akarták terjeszteni a földesúri jóváhagyás és a megyei intézkedés kettőségét a jegyző elbocsátására is. Érveiket az egyébként reformer Borsod megye javaslatából merítették: „valamint a jegyző fogadása a földesúr megegyeztetével történik, úgy annak elbocsátásához szinte a földesúr megegyezése járuljon, ez nagyon természetes, nem kell tehát itt más változást tenni, csak azt kell kimondani, hogy ha a jegyző a helység által a földesúr hozzájárulása nélkül időközben elbocsátatna,... a szolgabíró kiküldetését be nem várva vizsgálatot tartson, és tegyen jelentést a törvényszékre.”²⁶

²⁵ XIV. orsz. ülés. 1839. okt. 10. Felsőfelső Első Ferdinánd[tól]... szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltett Magyarország' közgyűlésének jegyzőkönyve I. Pozsony 1839. 323. és 325.

²⁶ *Konkoli Thege Pál*: 1840-dik évi országgyűlés I-II. Pest 1847. I. 264.

Ám ezen a diétán egy újabb problémakör is lényeges részét képezte a vitáknak. A jegyzők személye feletti befolyásra igényt formáló szereplők közé egy további tényező is bejelentkezett: a katolikus egyház. Az első látásra nehezen indokolható igény és a belőle keletkező vita egyben egy másik fontos problémára, a jegyzők rekrutációjára és egykorú munkafeltételeikre is rálátást enged. E kérdés mellékesen felmerült korábban, már az előző diétán is, de csak most vált önálló vitatárggyá. A borsodi Palóczy László a körjegyzőségek létesítése melletti érvként már 1833-ban jelezte, hogy mivel a legtöbb helyen a kántor, a tanító és a jegyző ugyanaz a személy, „lehetetlen, hogy egyik vagy másik feladatában hiányt ne ejtsen”. Mivel azonban három fizetésből is alig lehet megélni, e szolgáltatások elválasztására nincs mód.²⁷ Bács megye ugyanezt a földesúri hatalom erősítése melletti érvnek tekintette: ahol az úrbéres illetménnyel rendelkező oskolamester a jegyző, ott személyét egyenesen az illetményt adó uraság válassza ki. Hont megye ennél enyhébb formában, csak megerősítési jogot adna az uraságnak, méghozzá a plébánosok ellenében.²⁸

Az összekapcsolt alkalmazotti állások ténye más megvilágításba helyezi az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek javulására utaló adatokat. Mint már jeleztük, a Tolna megyei jegyzőellátottságot megállapító Hajdu Lajos is említette, hogy mindegyikjük alkalmassága kérdésbe vonható. Ugyancsak ő idézte az egyik kerületi főispáni jelentést, amely szerint egyes falvakban csak úgy lehetett a jegyzőséget betölteni, hogy a papságot szorították rá erre a feladatra. Hasonlóra gyanakodhatunk Pest megyében, ahol az úrbéri kérdőpontokra adott Wellmann Imre által közölt válaszok minden egyes helységben közlik a közreműködő jegyző nevét.²⁹ Ám az igazgatás évtizedekkel későbbi viszonyainak ismeretében kétséges, hogy ezek állandó jegyzőnek tekinthetők-e, sőt valószínű, hogy valójában a kor gyakorlata szerint inkább csak az adott eljárásban épp közreműködő írni tudó személyt jelölték ezzel a szóval.

Felvetődik tehát, hogy vajon kikből is állt a jegyzői állomány. Bizonyos, hogy ritka, s főként falvakban elenyésző a jogvégzett jegyzők száma. Tóth István György 17–18. századi adatai kínálkoznak párhuzamként, amit megerősít a reformkori vitákból kibontakozó kép is. Az ő vizsgálatai szerint a jegyzőt gyakran nem is nótáriusnak, hanem ludimagisternek hívják. Ám az iskolamester felfogadásakor sem az írni-olvasni tudás számít, hanem az énektudás, ugyanis igen sok helyen a kántor, tehát az egyház liturgikus célú alkalmazottja látta el a tanító feladatait is.³⁰ Így az egyház is megjelenik a jegyző személyét, munkakörülményeit meghatározó tényezők között. A gyakorlat létét igazolják pl. az 1791 utáni Regnikoláris Deputáció javaslatai, amelyek az iskolamester kinevezését a plébánossal és a községgel való konzultáció feltétele mellett tették volna az uraság jogává.³¹

²⁷ Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 212.

²⁸ Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 210–211.

²⁹ *Wellmann Imre*: A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásai tükrében. Bp. 1967. (Mezőgazdasági tanulmányok 3.)

³⁰ *Tóth István György*: Mivelhogy magad írást nem tudsz. Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp. 1996. 23., 36., 57.

³¹ *Operata excelsae deputacionis in objecto urbarii per articulum 67. anni 1791. ordinatae*. Pozsony 1826. Art. VI. 9.§.

A jegyzői poszt összekapcsolása más feladatokkal két irányból is magyarázható. Egyrészt a községeknek nem volt kellő anyagi ereje, hogy a három területre (igazgatás, oktatás, templomi szolgálat) külön személyt alkalmazzanak. Ám legalább annyira lényeges az alkalmas személyek hiánya is.³² Amikor 1833-ban elhangzott olyan javaslat, hogy „a Nemzetiség előmozdítása tekintetéből... a jegyzők magyar nyelvben járatosak legyenek”, válaszul Nagy Pál szájából hangzott el, hogy „12 forint esztendei fizetésért Árva, Trencsén, vagy Liptó majd nehezen kaphat magyarul tudó jegyzőket”. De nemcsak a szlovák ajkú megyékben, hanem másutt is igaz, hogy a kevés írni-olvasni tudókra más állások esetében is szükség volt, s a községek egyikre sem tudtak elegendő javadalmazást biztosítani. Nem volt tehát más megoldás, mint hogy egyéb státusok viselőire bízzák a jegyzői feladatot is, s a különböző szolgálatok összekapcsolódnak.

A világi tényezők befolyása az egyházi szolgálatot is ellátó jegyzőkre magyarázza az egyház által emelt igényt e téren. Tekintve, hogy az iskolák eredetileg elsősorban vallásoktatási célból, egyházközségi keretben jöttek létre a 16–18. században, s ekkoriban, sőt később is egyházi irányítás alatt (is) állottak, az egyház érdekelt volt a tanítók személyének kiválasztásában. Méginkább így volt ez, ha az iskolamesterség a kántori szolgálattal is összefonódott. Utóbbi esetben érthető, hogy a „hitletétmény sértetlenségén” örökdő katolikus ortodoxia a liturgikus szerepű kántor kiválasztásában beleszólást kívánt. A község és a közhatalom mellett az uraság patrónusi jogai és a katolikus egyház törekvései tehát szintén ütközhettek egymással a kántor és iskolamester kiválasztásában.

Ezért, amikor 1839/40-ben az alsótábla a jegyzők ügyét állásuk biztosítása érdekében akarta újraszabályozni, vita támadt a két tábla között. A főrendek a főpapság nyomására azt is bele kívánták foglalni a jogszabályba, hogy „a jegyzők fogadásába és elbocsájtásába — amennyire ezen hivatal a kántorsággal és iskolamesterséggel is öszve volna kötve — az egyházi hatóságok is befolyhassanak.” A rendek azonban ragaszkodtak az eredeti tervezethez. Nem járultak hozzá a főrendi módosításhoz, mert mint mondták, „bár megismerik is azt, hogy ha a lekipásztorok a falusi gyermekek iskolai neveltetésükre buzgóan felügyelnek, közhasznót hoznak, s szép kötelességeik egyikét teljesítik, de mivel a nevelési rendszernek és pedig elhatározólag való kormányzását az egyházi rendnek törvényeink még eddig át nem adták, s a népnevelésről nagyfontosságú rendszerről intézkedés a maga útján és idejében kimerítésre tartozik, azon lényeges rendelkezés ez alkalommal leendő törvénybe iktatásának se helye se szüksége nincsen.”³³ A rendek tehát egyrészt kinyilvánították, hogy a nevelési rendszer szabályozását maguknak tartják fenn, s az kifejezetten szándékukban áll. Ez önmagában is fenyegetést jelenthetett az iskolarendszer feletti ellenőr-

³² Hajdu L.: II. József i. m. 393–394.

³³ Az 1839. okt. 14-i főrendi ülés: Konkoli Thege Pál I. 303. A főrendi üzenet: Felsőes Első Ferdinánd[tól]... sz. k. Pozsony városába 1839ik esztendei Szent Iván havának 2ik napjára rendeltett Magyarország' közgyűlésének írásai. Pozsony 1839–1840. (továbbiakban: Ogy. Ir. 1839–40) II. 176. 65. sz. Az okt.14-i 18–19-i kerületi ülésről: Konkoli Thege Pál (I. 307.) helytelenül írja, hogy a rendek az egyháziak befolyásáról szóló főrendi kitételhez is hozzájárultak. Az üzenet: Ogy. Ir. 1839–40. II. 197–198. 75. sz.

zést monopolizáló, illetve csak az uralkodóval megosztó klérusra. Ráadásul a közbeeső időben a tervezett rendezés azzal is járhatott volna, hogy a világi ténnyezők olyan személyt fogadnak fel a kántortanítói poszttal is járó jegyzőségre, akiknek tudása, netán meggyőződése, tevékenysége szemben áll a katolikus tanítással. A főrendek ezért megismételték a kántortanító jegyzőkre vonatkozó igényüket: az egyházi szolgálatot is ellátó jegyzők felfogadására-elbocsátására az egyházi hatóságoknak is befolyással kell lenniük.³⁴ Az alsótábla válasza azonban ragaszkodott a javaslatához. „Megtörténhetik, hogy valaki kántori szolgálatjára nézve még a községnek is különben tetszik, de jegyzőnek — mint ily minőségében lomha rendetlen, és értetlen ember — nemcsak méltán nem tetszik, hanem abbéli szolgálatjában az egész községnek nyilvános romlása nélkül meg nem szenvedhetik.” Ezért „habár a jegyzői szolgálattal másféle szolgálatok vagynak is némely helyeken egybekötve, mindazok között a jegyzői szolgálat az első és legfőbb, a többi pedig csak mellékes tekintetű állapot.” Megismételték azt az érvet is, amely leginkább fenyegetőnek tűnhetett az egyház társadalmi befolyására: „mivel nem lehet most előre tudni azt, hogy a nép nevelése tárgyában minő befolyást fog majd annak idejében az egyházi rendnek engedni a törvényhozás,” az egyháznak befolyást adni nem lehet.³⁵ A főrendek erre megfordították az alsótábla érvelését: lehet valaki jó jegyző, de ha csapnivaló tanító vagy kántor, akkor ne kelljen az ezért felelős egyházi hatóságnak az illetőt elviselnie.³⁶ A megoldást Somogy megye követe, Somssich Miklós jelölte meg, „küldői a jegyzői hivatalt a kántorságtól elválasztani kívánván.” Látva, hogy nem közelednek az álláspontok, az úrbéri törvények módosítására vonatkozó törvényt végül a jegyzők helyzetének rendezése nélkül terjesztették fel az uralkodóhoz.³⁷

A következő országgyűlés nem sokkal berekesztése előtt Szemere Bertalan megfogalmazásában valóban Somssich szavainak értelmében dolgozott ki, most már kifejezetten a jegyzőkre készült önálló törvényjavaslatot. Eszerint a jegyzőség minden más feladattól függetlenített, „különös és magában álló hivatallá tétessék”. Kellő anyagi erő híján a kisebb községeket a törvényhatóságok rendezték volna „szakaszokba”, azaz körzetekbe, s egyben a jegyző javadalmasát is ők határozták volna meg. A posztok betöltése céljából hosszabb időtartamra a községek választanák a jegyzőt, akit viszont csak a megye előtt folytatott perrel lehetne leváltani, helyettesítéssel. A javaslat nagy vonalakban a választási eljárást is szabályozni kívánta. Indoklása a rendezés célját is megadta: a községeknek módja és joga legyen szabadulni az alkalmatlan jegyzőtől, de a kötelességében híven eljáró jegyző is legyen védve a méltatlan támadásoktól. A törvény hatályát minden adózó községre, tehát a szabad kerületekre is ki akar-

³⁴ Konkoli Thege Pál I. 341. és 348. Az erre válaszoló alsótáblai üzenet: 1839. nov. 21-i 60. ülésből: Ogy. Ir. 1839–40. II. 360. 95. sz. Újabb főrendi üzenet: 1839. dec. 14. Ogy. Ir. 1839–40. II. 371–372. 104. sz.

³⁵ 1840. febr. 24. 92. orsz. ülés írásai Ogy. Ir. 1839–40. III. köt. 95. 142. sz.

³⁶ 1840. márc. 10-i 104. ülés. Ogy. Ir. 1839–40. III. kötet. 107. 156. sz. alatt

³⁷ 1840. febr. 24. 92. orsz. ülés. Felsőes Első Ferdinánd[tól]... sz. k. Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent Iván havának 2-dik napjára rendeltett Magyarország' közgyűlésének jegyzőkönyve. Pozsony 1839–1840. II. 144. CXXX. orsz. ülés 1840. ápr. 11. Ogy. Jkv. 1839–40. II. 370.

ták terjeszteni.³⁸ Minthogy pedig ugyanez a diéta a községek rendkívül széles köre, minden az urasággal valamely szolgáltatás akár csak időleges megváltására szerződést kötött község esetében megszüntette a földesúri hatóságot, a törvényjavaslatban egy polgári jellegű alsófokú igazgatás rendszere körvonalazódott. A főrendek azonban nem tartották időszerűnek a rendezést, s a bevezetésére a rendi korszakban és a szabadságharc alatt már nem maradt idő.

„THE VILLAGE NOTARY”

The Problem of the Personnel of Local Administration in the Decades Preceding 1848

By Dobszay Tamás
(Summary)

The administration of Hungary at the lowest level was carried on by the county magistrates (szolgabírák) through the assistance of the villages in the nineteenth century. In practice, the burden of office was held by notaries instead of the mostly illiterate village headmen, whose time was anyway consumed by estate management. While the government encouraged the employment of notaries, most of the villages were too poor to provide sufficient salary. Consequently, they entrusted the chanter-teachers with the notarial tasks as well. Just as the village headmen themselves, the notaries also found themselves in the crossfire of those factors which fought for domination over the villages. While the local population expected the defence of their own interests, the emerging modern bureaucracy urged for effective administration, and the local lord demanded participation in estate management. By the beginning of the nineteenth century, the employment and dismissal of notaries had become a matter in which, alongside the village itself, the local lord and the county also had a word to say. Thanks to the mutually exclusive expectations of parties with conflicting interests, the notarial office lacked stability, and the constantly menaced existence of the notaries was detrimental to the efficiency of their work. The reform diets, recognising the importance of notaries in running the administration, wanted to stabilise their position through increased central control and more extensive regulation. More radical solutions were also proposed, such as the suppression of lordly influence, and, as it was most frequently the villages which dismissed the notary, the nationalisation of the notarial office. Due to the parallel role of chanter-teachers in the church, another factor to influence the selection of notaries emerged in the form of the Roman Catholic Church. Although the workable solution, that is, the establishment of notaries detached from all other responsibilities, and their organisation into districts of poorer villages, was clearly seen by contemporaries, it was only realised after 1848.

---

³⁸ *Dobszay Tamás*: A szabad községek rendezésétől a szerződött községek felszabadításáig. A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen. *Századok* 139. (2005) 3. 545–584. Különösen: 576–579.